

Олександр Пагіря

*аспірант Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

У статті простежено роль полковника Є. Коновальця у становленні та розгортанні мережі ОУН на території Підкарпатської Русі у 1930-х роках, проаналізовано структуру Організації та основні віхи діяльності до 1938 р.

Ключові слова: Євген Коновалець, УВО, ОУН, Підкарпатська Русь, Чехословаччина.

The role of Y. Konovalets in formation and expanding of the OUN's network on Podkarpatska Rus territory in 1930th is observed in the article, the structure of the organization and main activity's phases till 1938 are analyzed.

Key words: Yevhen Konovalets, the UVO, the OUN, Podkarpatska Rus, Czechoslovakia.

ЄВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ І РОЗБУДОВА ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ МЕРЕЖІ ОУН НА ПІДКАРПАТСЬКІЙ РУСІ У 1930-Х РОКАХ

Серед багатьох проблем, пов'язаних зі становленням та діяльністю Організації Українських Націоналістів на західноукраїнських землях в міжвоєнний період, розбудова та функціонування організаційної мережі ОУН на території підконтрольної Чехословаччині Підкарпатської Русі у 1930-х рр. (до надання краю статусу автономії у жовтні 1938 р.) доволі скупо представлена у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Дослідники, які звертались до цієї проблеми, переважно обмежувались мемуарною літературою — спогадами керівників крайової організації ОУН Юліана Химинця та Степана Росохи й діаспорними виданнями, зокрема авторитетним дослідженням Петра Мірчука «Нарис історії ОУН». В цьому контексті слід назвати праці М. Вегеша¹, В. Пальока², О. Ситника³, Р. Висоцького⁴, М. Посівнич⁵. Поза увагою науковців залишались документальні джерела (як архівні, так і опубліковані), що значно збіднювало уявлення про особливості розгортання та діяльності націоналістичної мережі на території Закарпаття в міжвоєнний період. В контексті означеної проблеми недостатньо висвітленою залишалась роль полковника Євгена Коновальця у процесі розбудови ОУН на Підкарпатській Русі у 1930-х рр.

Відлік історії українського націоналістичного руху, який зародився після поразки українських визвольних змагань 1917—1921 рр., на терені Підкарпатській Русі не слід вести виключно від

¹ Вегеш М. *Сторінки історії ОУН-УПА в Закарпатті (1929—1939) // Сучасність*. — 2001. — №2. — С. 85—103.

² Пальок В. Виникнення і діяльність ОУН у Закарпатті в 30-их рр. ХХ ст. // *Українські землі в роки Другої світової війни: Науково-методичний збірник матеріалів конференції. 19 грудня 1997 р. — Ужгород, 1997*. — С. 19—29.

³ Ситник О. *ОУН і Закарпаття // Визвольний шлях*. — 1998. — Кн. 2. — Лютий. — С. 218—220; Ситник О. *Діяльність ОУН С. Бандери в Закарпатті перед утворенням УПА // Визвольний шлях*. — 1999. — Кн. 7. — Липень. — С. 784—786.

⁴ Wysocki R. *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929—1939. Geneza, struktura, program, ideologia*. — Lublin, 2003. — S. 388—395.

⁵ Пагіря О., Посівнич М. *Воєнно-політична діяльність ОУН у Закарпатті (1929—1939) // Український визвольний рух / Центр досліджень українського визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України*. — Зб. 13. — Львів, 2009. — С. 45—53. Посівнич М. *Воєнно-політична діяльність ОУН у 1929—1939 роках*. — Львів, 2010. — С. 181—183.

1929 р., тобто з часу створення ОУН. Ще 1922 р., під час заснування Військової Організації (від 1924 р. — Українська Військова Організація) за завданням полковника Є. Коновальця на території Закарпаття було створено підпільний центр УВО, до якого входили колишні старшини Української Галицької Армії — полк. Гнат Стефанів, поручики М. Коник, О. Заворотюк та М. Твердило. За даними чеської поліції, на території Підкарпатської Русі у 1920-х рр. осередки УВО були відомі під різними назвами: «Карпати», «Воля», «Вогнем і мечем»⁶. Головними функціями закарпатського осередку УВО було утримання контакту між Краєвою командою в Галичині та Начальною командою УВО на еміграції. По налагодженій зв'язковій лінії, що проходила через чехословацько-польський кордон, відбувалось транспортування зброї, запасів вибухівки та набоїв, підпільної літератури та періодики з-за кордону, переправлялись бойовики.

У 1920-х рр. місцевий провід УВО встановив контакти з провідними діячами українофільського руху в краї Августиним Волошиним, Михайлом та Юлієм Брацайками, братами Климпушами, Степаном Ключураком, українськими емігрантами Володимиром Бірчаком, М. Панькевичем, Василем Пачовським, Миколою Аркасом, Олександром Наріжним, Іваном Омеляновичем-Павленком, сприяючи їм у поширенні українських національних ідей серед місцевого населення. У 1925 р. на чолі закарпатського проводу УВО став колишній лікар Корпусу Січових Стрільців, член Стрілецької Ради та особистий друг Є. Коновальця поручник Іван Рихло, який працював лікарем в Ужгородській лікарні⁷. Зусиллями місцевих активістів УВО у 1927—1928 рр. на території Підкарпатської Русі було проведено військово-бойовий вишкіл членів УВО із Галичини⁸.

20 березні 1930 р. чехословацька поліція затримала на вокзалі у Кошицях членів УВО Григорія Гуменюка, Ярослава Барановського, Миколу Ясінського-(‘Лялько’), Юрія Окрепкого, Степана Пилипів та Петра Гоголя, які нелегально перейшли чехословаць-

⁶ Державний архів Закарпатської області (далі — ДАЗО). — Ф. 2. — Оп. 1. — Спр. 174. — Арк. 99.

⁷ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі — ГДА СБ України). — Ф. 13. — Спр. 377. — Арк. 14—16; Там само. — Ф. 13. — Спр. 1111. — Арк. 3.

⁸ Мірчук П. Нарис історії ОУН. Т. 1. — Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк, 1968. — С. 34.

ко-польський кордон поблизу Тешина. У заарештованих була вилучена значна кількість підпільної літератури УВО, їх ув'язнено у Кошицях «як підозрілих, що з рамени УВО агітують на терені Підкарпатської Русі і Східної Словаччини за відірвання їх від Чехо-Словаччини та прилучення до Великої України». Під час слідства було з'ясовано, що на території Підкарпатської Русі УВО має чимало прихильників у середовищі місцевих українофілів та колишніх комбатантів українських армій, а друкований орган УВО «Сурма» регулярно доставляється на Закарпаття у 60 екземплярах для інформування 300 членів і прихильників організації. Часопис переправлявся в Галичину через чехословацько-польський між Лавочним та Студеним. Було встановлено, що керівником УВО на Закарпатті був лікар д-р І. Рихло⁹. Аналізуючи антипольські виступи членів УВО в Галичині, чехословацькі поліцейні органи інформували, що «УВО має на меті різними акціями постійно нагадувати Європі про українську проблему»¹⁰. На судовому процесі 20 листопада 1930 р. у Кошицях українських бойовиків було виправдано та після 10-денного утримування звільнено з-під варти з огляду на те, що було встановлено: «Діяльність УВО була спрямована проти Польщі, а не проти Чехо-Словаччини»¹¹. У листуванні членів Проводу Українських Націоналістів учасники судового процесу у Кошицях називались «тинівцями»¹².

Таким чином, у 1920-х рр. у визвольній концепції Є. Коновальця терен Підкарпатської Русі займав другорядне місце, виконуючи функцію проміжного посередницького пункту у зв'язках між Галичиною та закордоном, своєрідної «запасної бази» для підготовки бойових кадрів підпілля у більш сприятливих умовах демократичної Чехословацької республіки. Водночас місцевий осередок УВО не відігравав жодної помітної ролі у суспільно-політичному житті краю, існуючи як поза межами чехословацької політичної систе-

⁹ ДАЗО. — Ф. 2. — Оп. 2. — Спр. 1613. — Арк. 134.

¹⁰ Там само. — Арк. 131.

¹¹ Книш З. *З таємних документів польської окупації Західної України*. — Торонто: «Срібна Сурма», 1983. — С. 214

¹² Лист секретаря ПУН В. Мартинця голові Проводу ОУН Є. Коновальцю від 24 квітня 1930 р. // «Я б'ю в дзвін, щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки...» Невідомі документи Організації Українських Націоналістів. Рік 1930. — Київ: «Темпора», 2003. — С. 76.

ми, так і поза рамками українських політичних організацій в Підкарпатській Русі.

Заснування ОУН у 1929 р. додало нового імпульсу до активізації українського націоналістичного руху на Підкарпатській Русі. У територіально-організаційній схемі ОУН, прийнятій на установчому Конгресі українських націоналістів у Відні (29 січня — 3 лютого 1929 р.), Закарпаття становило окрему структурну одиницю — «край», один з десятих, на які було поділено Україну. Згідно з цією схемою, на території Підкарпатської Русі мала утворитися Крайова ексекютива ОУН Закарпаття (далі — КЕ ОУН З), безпосередньо підлегла ПУ-Нові, із завданням організувати власну мережу¹³.

З конспіративних мотивів назви та порядкові номери визначених в «Устрої ОУН» 10-ти країв не були опубліковані. Є підстави вважати, що схема організаційної структури ОУН на території західноукраїнських земель остаточно сформувалась лише протягом 1929—1930 рр. у процесі злиття філій УВО з новоутвореною організацією. У первісних планах територія Підкарпатської Русі мала підлягати безпосередньо ПУН, один із головних центрів якого базувався у столиці Чехословацької республіки — Празі, та відноситись до т. зв. Середньоевропейського терену. Зокрема, в обіжнику ПУНу від 16 лютого 1929 р. зазначалось: «Чехословаччина, Німеччина, Австрія й Закарпаття творять середньоевропейський терен, що у листуванні зазначається Т. 5. Тимчасово функції Провідника “Т.5” виконує заступник Голови Проводу. Йому доручається намітити кандидатів на секретарів в Чехо-Словаччині, Німеччині, Австрії й Закарпатті, призначити свого технічного секретаря. Назва: “ОУН, відділ Прага”. Скорочено ОУН, Прага. Притягнувши також поодиноких націоналістів, що досі не належали до жадної Організації Українських Націоналістів»¹⁴. В основу цієї організаційної побудови був покладений проект Петра Кожевникова, запропонований ним на Конгресі ОУН у Відні¹⁵.

Однак згодом керівництво ПУН на чолі з Є. Коновальцем відійшло від цієї схеми, дозволивши оунівцям із Галичини створити

¹³ Мірчук П. *Нарис історії ОУН...* — С. 119, 548; *Конгрес Українських Націоналістів 1929 рік. Документи і матеріали* / Упоряд. В. Муравський. — Львів, 2006. — С. 64.

¹⁴ *Документи і матеріали з історії ОУН. Т. 1. 1927—1930* / Упор. Ю. Черченко, О. Кучерук. — К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2005. — С. 169.

¹⁵ *Там само.* — С. 129—131.

Крайову ексекутиву ОУН на Закарпатті, з подальшим її підпорядкуванням закордонному проводу. Така необхідність пояснювалась тим, що зв'язок КЕ ОУН Закарпаття із новоутвореною КЕ ОУН на західноукраїнських землях (ЗУЗ) ускладнювався польсько-чехословацьким кордоном, у той час, коли багато членів ПУНУ, організаційний архів, редакції «Розбудови нації» та «Сурми» перебували в Празі. Члени закордонного проводу мали можливість утримувати тісніші організаційні зв'язки з крайовим проводом ОУН на Підкарпатській Русі у межах єдиного державно-політичного утворення — Чехословаччини, тим більше, що умови для розвитку українського національно-визвольного руху тут були більш сприятливі, ніж у Польщі, Румунії чи Радянському Союзі.

Наприкінці 1929 р. під впливом рішень установчого конгресу було зроблено першу спробу створення КЕ ОУН на Закарпатті під проводом галичанки-емігрантки Стефанії Новаківської в Ужгородській учительській семінарії. В цей час місцевий осередок ОУН не являв собою самостійної крайової організації і був фактично філією галицької УВО, керованою зі Львова¹⁶.

Щоб заперестувати проти москвофільства, провідниця КЕ ОУН З. С. Новаківська зайнялась підготовкою атентату на керівника москвофільського руху в краї, голову товариства ім. Духновича Євгена Сабова. Для організації атентату було залучено учнів Ужгородської учительської семінарії Федора Тацинця, Миколу Вайдю та Володимира Федорчука. Здійснення замаху доручили офіцеру чехословацької армії українцю Вікентію Шандору. Однак останній відмовився, не поділяючи терористичних методів політичної боротьби і вважаючи атентат заходом непотрібним та шкідливим для українського національного руху¹⁷. Тому роль виконавця доручили 18-річному студенту III курсу Ужгородської учительської семінарії Ф. Тацинцю, опікуном якого у навчанні був директор семінарії о. А. Волошин. Отримавши пістолет та набой, Ф. Тацинець відпрацьовував техніку схову зброї та маскування в лісі поблизу с. Невицького¹⁸.

¹⁶ Химинець Ю. *Тернистий шлях до України*. — Ужгород, 1996. — С. 231.

¹⁷ Шандор В. *Спомини*. Т. 1. *Карпатська Україна 1938-1939 рр.* — Ужгород: Гражда, 1996. — С. 75.

¹⁸ Могорита М. *Постріл у москвофільство (про відважного січовика Федора Тацинця) // Карпатська Січ. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 56-й річниці Карпатської України (Ужгород, 11–12.03.1995)*. — Ужгород: Гражда, 1996. — С. 204.

Замах на Є. Сабова було здійснено 1 червня 1930 р., коли той виходив з приміщення театру в супроводі соратників Степана Фенцика і Йосипа Камінського після проведення загальних зборів «Общества имени Духновича» в «День Русской Культуры» в Ужгороді. Ф. Тацинець промахнувся, і Є. Сабова навіть не було поранено. Бойовика одразу було заарештовано і почався судовий процес, що увійшов в історію під назвою «справа Федора Тацинця». Крім виконавця замаху поліція заарештувала студентів Миколу Вайдю, Володимира Федорчука та Стефанію Новаківську¹⁹. В ході слідства чехословацька поліція встановила акти причетності УВО до організації атентату²⁰.

На суді в Ужгороді 3—4 листопада 1930 р. Ф. Тацинець заявив: «Я не хотів нікого вбивати, а хотів лише звернути увагу публічної opinio на то, що тутешній руський нарід це не москалі і що так звані дні “руської культури”, уладжовані духновичівцями, це пагубна робота скритих фанатичних душ, котрі найшли собі до ціли фальшиво амбітні одиниці, що для своєї хворобливої амбіції підпирають нищення рідного слова»²¹. С. Новаківська взяла на себе провину як головний організатор замаху і була засуджена до 5 років позбавлення волі, а Ф. Тацинця спершу ув’язнили на один рік, а в березні 1931 р. термін збільшили до трьох років²².

Події на Підкарпатській Русі, пов’язані зі здійсненням атентату на Є. Сабова, привернули увагу і видавців офіційного органу УВО — журналу «Сурма», що виходив у Празі. У повідомленні за серпень 1930 р. невідомий автор писав: «Ужгородський атентат — це перший крик в історії Підкарпатської Русі проти тамошньої ненормальної системи самовлади, яка унеможлиблює старання і найліпших чеських урядників. Той атентат не був доброю саморекламою для республіки»²³.

Існує версія, що проведення цієї акції силами ОУН на Закарпатті було узгоджено з бойовою референтурою КЕ ОУН на

¹⁹ Химинець Ю. Тернистий шлях до України. — Ужгород, 1996. — С. 231.

²⁰ ДАЗО. — Ф. 2. — Оп. 2. — Спр. 1613. — Арк. 134.

²¹ Свобода. — 1930. — 4 листопада.

²² Вегеш М. М. Сторінки історії ОУН—УПА в Закарпатті (1929—1939) // Сучасність. — 2001. — № 2. — С. 88.

²³ Сурма. — 1930. — Ч. 8. — Серпень. — С. 3.

ЗУЗ і що до неї був причетний Зенон Коссака-‘Тарнавський’, заступник бойового референта ОУН Романа Шухевича²⁴.

Як твердив Ю. Химинець, «зі заарештуванням С. Новаківської вся справа ОУН на Закарпатті була припинена, бо не було охочих продовжувати працю в тому стилі, як це було подумане п[ані] С. Новаківською»²⁵.

Замах молодих закарпатських націоналістів не стільки повернув увагу громадськості, як загострив і без того напружену ситуацію в краї. Його дія мала більше демонстративне значення для впливу на свідомість закарпатської молоді, утвердження в ній переконання про необхідність боротьби за захист власних національних прав.

Активізація молодіжного руху в Підкарпатській Русі припадає на кінець 1920-х рр. 7 липня 1929 р. в Ужгороді за сприянням Союзу підкарпатських руських студентів відбувся I народовецький з'їзд молоді Підкарпатської Русі, що став першою потужною маніфестацією закарпатської молоді. На з'їзді, в якому взяли участь закарпатські студенти із вищих навчальних закладів Чехословаччини — міст Праги, Братіслави, Брна, Кошиць, учні шкіл та семанірій, діячі українофільського руху, представники інтелігенції та греко-католицького духовенства (загалом 1 тис. осіб), прийнято постанову про те, що мешканці Підкарпатської Русі є частиною великого українського народу і за ними закріплюється назва «русини-українці»²⁶. Документи, прийняті на з'їзді (резольюції та прокламація)²⁷, засвідчили появу українського культурного націоналізму серед студентського та шкільного активу краю, спрямованого на захист національно-культурних та мовних прав населення Підкарпатської Русі перед наступом русофільства та загрозою асиміляції з боку празького уряду. Очевидно, що поширення націоналізму в середовищі молоді стало наслідком активного спілкування закарпатських студентів у чехословацьких вищих

²⁴ Пирович В. Діяльність Зенона Коссака-Тарнавського в Карпатській Україні.// Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді. Річник VI (XVIII). — Ужгород, 2000. — С. 102.

²⁵ Химинець Ю. Тернистий шлях до України. — Ужгород, 1996. — С. 231.

²⁶ Див. дет.: Пагіря О. I з'їзд української народовецької молоді Підкарпатської Русі у 1929 році.// Екзиль. Науково-мистецький часопис. — 2007. — № 7. — С. 11—15.

²⁷ ДАЗО. — Ф. 72. — Оп. 2. — Спр. 18. — Арк. 1—5.

школах із представниками української політичної та культурної еміграції, зокрема з членами націоналістичних організацій, що виникли в її середовищі в 1920-х рр. (Легія українських націоналістів, Група української національної молоді, Союз української націоналістичної молоді та Провід українських націоналістів).

Проведення з'їзду започаткувало рух за національне відродження краю та дало старт зародженню масового українського націоналістичного руху у краї, який на початкових своїх етапах неpolітичні форми і зосереджувався на мовно-культурній сфері. При цьому очевидно, що його поява була наслідком впливу на закарпатську молодь процесів кристалізації націоналістичної ідеології та руху в українському еміграційному середовищі на території Чехословаччини.

Підтвердженням цього слугують також документи чехословацької поліції. Зокрема, берегівський поліцейний комісаріат 11 червня 1930 р. інформував, що ідеї Великої України, які активно пропагуються українськими емігрантами на території Чехословаччини, мають все більший вплив на інтелігенцію та студентську молодь у Підкарпатській Русі²⁸.

Інтерес ПУНУ та особисто Є. Коновальця до терену Підкарпатської Русі був викликаний як міжнародно-політичними, так і економічними факторами. У червні 1928 р. за завданням полковника керівник розвідувальної референтури УВО Ріко Ярій-‘Карпат’, ‘Консул’ підготував на Женевський конгрес національних меншин доповідь на тему «Підкарпатська Русь (Карпато-Україна)». Виступ у вигляді статті був опублікований у збірнику «The Ukrainian question — a peace problem» («Українське питання — проблема миру») і мав на меті привернути увагу світової спільноти до українського питання в Чехословаччині. Ця ж доповідь була озвучена на Віденському конгресі ОУН у лютому 1929 р.²⁹ На жаль, текст статті не зберігся, тому важко судити про те, наскільки повною була інформація автора про становище на Закарпатті. Очевидно, що досвід двохрічного перебування в Ужгороді у 1921—1923 рр. в якості командира робітничої сотні УГА відбився у пам’яті Ріхарда Ярого³⁰.

²⁸ ДАЗО. — Ф. 2. — Оп. 2. — Спр. 1613. — Арк. 140.

²⁹ Кучерук О. Ріко Ярій — загадка ОУН. — Львів, 2005. — С. 69.

³⁰ ДАЗО. — Ф. 2. — Оп. 1. — Спр. 309. — Арк. 203в.

Справа: Каленик Листюк, Євген Коновалець, Іван Рудчев, Микола Сціборський. 1929 р.

Під час засідання економічної комісії ПУН 26 жовтня 1929 р. у Празі організаційний референт Проводу Микола Сціборський запропонував як одне з джерел фінансування організації бізнес на території Підкарпатської Русі³¹ Озвучена пропозиція обговорювалась на черговому засіданні економічної комісії 30 листопада 1929 р., за результатами якого було вирішено організувати робочу поїздку на територію краю з метою здобуття інформації про умови ведення там торговельного бізнесу. Учасники наради пропонували організувати власне посередницьке торговельне підприємство (кооператив) з експорту сировини з Підкарпатської Русі та імпорту промислових товарів з-за кордону, розраховуючи при цьому на політичний капітал від даної акції — часткове звільнення місцевого закарпатського населення від засилля єврейської, угорської та чеської торговельної монополії та здобуття завдяки цьому його політичних симпатій³².

³¹ *Документи і матеріали з історії ОУН. Т. 1. 1927—1930 / Упор. Ю. Черченко, О. Кучерук. — К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2005. — С. 204.*

³² *Там само. — С. 211.*

8—18 лютого 1930 р. за завданням провідника ОУН Є. Коновальця, виконуючи доручення економічної комісії ПУН, поїздки на територію Підкарпатської Русі здійснили генеральний контролер Яків Моралевич та фінансовий референт Дмитро Демчук. Представники ОУН відвідали найбільші міста краю — Ужгород, Мукачеве, Берегове, Хуст та село Широкий Луг, в яких провели зустрічі з провідними діячами українофільського руху — послом о. А. Волошином, адвокатами М. та Ю. Бращайком, С. Ключураком, інженером Л. Романюком, адвокатом Степаном Охримовичем, керівництвом Підкарпатського банку, працівниками торговельних, кооперативних і підприємницьких установ. Незважаючи на те, що предметом зацікавлення візитерів були переважно господарські справи та умови ведення бізнесу на території Підкарпатської Русі, в ході подорожі були налагодженні корисні контакти з видатними українськими політичними діячами краю. Звітуючи полковникові Є. Кововальцю про результати подорожі Закарпаттям, Я. Моралевич писав: «[складається враження,] ніби організація наша підступилась до повного золотоджерела, досить, здається, понатужитись, придавити пружину — і золотий потічок потече»³³. Однак члени ПУН відмовились від бізнесових проектів на Підкарпатській Русі, зважаючи на відсутність стартового капіталу для інвестування підкарпатського підприємництва³⁴.

Про проблему розбудови організаційної мережі ОУН на Підкарпатській Русі йшлося на нараді членів ПУНу та КЕ ОУН на західноукраїнських землях 14—15 квітня 1930 р. у Женеві. Учасники наради визнали, що «на Закарпатті існує вже досить поважна кількість одиниць, які є національно скрісталізовані, які висловлюють навіть бажання належати до ОУН», тут «з різних причин праця ведеться посередньо через філії Української громади, як легальної організації. Маємо там біля 50 осіб, яким дається ріжні директиви відносно тамошньої праці та різних місцевих справ»³⁵.

На пражській конференції ОУН у червні 1930 р. організаційний референт ПУНу М. Сціборський у своєму виступі зазначив, що

³³ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф. 269. — Оп. 1. — Спр. 173. — Арк. 1—10.

³⁴ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 1111. — Арк. 874.

³⁵ Документи і матеріали з історії ОУН. Т. 1, 1927—1930 / Упор. Ю. Черченко, О. Кучерук. — К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2005. — С. 289—290.

на теренах Буковини, Бессарабії та Підкарпатської Русі вдалось створити «перші зав'язки націоналістично-організаційного руху» і що тут «ОУН мусить послідовно поглиблювати дотеперішні наслідки і можливості націоналістичної акції в тих формах, які відповідатимуть потребі і доцільності». Вказуючи на відмінний шлях розвитку націоналістичного руху на згаданих територіях, автор підсумовував, що їхня питома вага у порівнянні з теренами Великої України та Галичини «є найменшою і тяжко наразі встановити з певністю, в якій степені і формах та вага себе на розвію націоналізму проявить»³⁶.

У повідомленні чехословацького Міністерства внутрішніх справ від 7 квітня 1930 р. зазначалось, що Провід Українських Націоналістів офіційно не декларує, що його кінцевою ціллю є приєднання Підкарпатської Русі до Великої України, через те, що чехословацький режим на Закарпатті є більш сприятливий, ніж польський у Східній Галичині та радянський у Наддніпрянській Україні³⁷.

Друга спроба створення ОУН в краї з ініціативи закордонного Проводу ОУН припадає на другу половину 1932 р. і пов'язана з іменем Ю. Химинця. Про неї останній згадував так: «За якийсь час я знайшов в українській пресі оголошення про “Розбудову Нації”, орган Закордонного проводу Українських націоналістів. Часопис був редагований В. Забавським, з яким я нав'язав тісні зв'язки. Мої зв'язки з проводом ОУН пішли так далеко, що за їхньою порадою я в порозумінні з іншими, особливо високошкільними студентами в Празі й Братиславі, заснував кінцем 1932 р. Екзекутивну ОУН Закарпаття»³⁸.

За спогадами С. Росохи, до створення Крайової екзекутиви ОУН на Підкарпатській Русі були причетні члени ПУНу Я. Барановський-‘Лімницький’ та О. Ольжич-‘Кандиба’. Про першого він згадував: «Знаю, що окрім Олега Ольжича, йому більше всього була близька організаційна робота ОУН в Закарпатті. Він був її мотором та душею. Часто приїздив на Закарпаття,

³⁶ *Документи і матеріали з історії ОУН. Т. 1, 1927—1930 / Упор. Ю. Черченко, О. Кучерук. — К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2005. — С. 355.*

³⁷ ДАЗО. — Ф. 2. — Оп. 2. — Спр. 1613. — Арк. 137.

³⁸ *Химинець Ю. Тернистий шлях до України. — Ужгород, 1996. — С. 314, 231.*

звичайно нелегально, проводив зустрічі та конференції з місцевими націоналістами, поки тут була створена красава екзекутива ОУН»³⁹.

Організацію було поділено на два сектори: легальний, керівником якого обрали д-ра С. Росоха, і підпільний на чолі з Ю. Химинцем. У Празі також було засновано легальне періодичне видання націоналістів — місячник «Пробосм». Його редактором став голова Союзу підкарпатських руських студентів (1932—1934) С. Росоха. До роботи часопису долучились Іван Колос, Єлизавета Кузьмівна, Іванка Гірна, Василь Івановчик, Микола Небесник, Василь Качуровський, Микола Лелекач, Іван Кошан.

Перший номер часопису вийшов 1 грудня 1933 р. Невдовзі журнал став популярним серед української молоді, у ньому почали друкуватись провідні діячі націоналістичного руху, журналісти, письменники та поети: Ярослав Стецько-‘Зенон Карбович’, Дмитро Андрієвський, Микола Сціборський-‘Органський’, Євген Онацький, Юліян Вассиян, Олег Ольжич, Осип Думин, Олена Теліга, Улас Самчук, Євген Маланюк, Василь Гренджа-Донський, Севастіян Сабол-‘Зореслав’, Іван Рошко-‘Ірлявський’, Олександр Наріжний, В. Сурмач та інші.

Головним осередком підпільного сектору крайової ОУН стало м. Мукачеве, де від грудня 1930 р. до жовтня 1938 р. секретарем Мукачівської торговельної академії був Ю. Химинець. За часів директорства Августина Штефана та секретарства Ю. Химинця цей заклад перетворився на справжній форпост нової національно сві-

Степан Росоха

³⁹ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 377. — Арк. 21.

домої генерації краю. Підпільний сектор ОУН Закарпаття акцентував свою увагу на вихованні молодого покоління в соборницькому дусі та забезпечував утримання конспіративної лінії зв'язку між Галичиною та закордоном.

Після повернення з навчання із чехословацьких вищих навчальних закладів закарпатські студенти проводили активну пропаганду ідей українського націоналізму серед місцевої молоді, залучаючи її до ОУН. Створені таким чином на місцевому рівні та при навчальних закладах краю молодіжні гуртки будувались за принципом п'ятірок і перебували під ідейним впливом ОУН. Їхня діяльність обмежувалась щотижневими зборами, на яких виголошувались реферати з історії України, літератури та краєзнавства, читалась підпільна література⁴⁰. Про поширення у березні 1933 р. через осередки пожежно-спортивного товариства «Січ» української підпільної літератури та видань журналу «Сурма» повідомлялось у донесенні військового гарнізону 12-ї піхотної дивізії у Великому Бичкові⁴¹.

Організаційну роботу серед молоді у навчальних закладах Підкарпатської Русі проводили: Федір Савчун (Берегівська гімназія), Федір Могіш (Ужгородська учительська семінарія), Дмитро Бандусяк, Михайло Габовда, Дмитро Галай, Петро Стерчо, Юрій Шанта, Михайло Кіштулинець, Іван Рошко (Мукачівська торговельна академія), Іван Кардашинець (Ужгородська гімназія), Олександр Блистів (Хустська гімназія). У цьому напрямку також активно працювали Микола Вайда, Василь Кузьмик, Юрій Шпилька, Іван Рогач, Лев Канюга, Іван Кедюлич, Василь Іванович, Єлизавета Кузьмівна, Іванка Гірна, Оксана Голубінка⁴².

Влітку 1934 р. при КЕ ОУН З було сформовано жіночий відділ юнацтва на чолі з Марією Химинець, основною функцією якого стала розвідка. Першими членами відділу стали Єлизавета Кузьмівна та Іванка Гірна. Жіночі осередки ОУН проводили свою діяльність у середніх школах та гімназіях Ужгорода, Берегова та Хуста. Одним із головних став осередок, організований М. Химинець при Торговельній академії у Мукачеві. Про спільну діяльність

⁴⁰ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 377. — Арк. 17.

⁴¹ ДАЗО. — Ф. 2. — Оп. 1. — Спр. 157. — Арк. 131—132.

⁴² Химинець Ю. Тернистий шлях до України. — Ужгород, 1996. — С. 85.

подружжя Химинців у розвитку крайової ОУН Марія згадувала: «Я багато скористала, і мій світогляд значно поширився у зв'язку з тим, що на нашій хаті в Мукачеві зустрічались члени Закордонного Проводу ОУН разом з націоналістами з Галичини. Я хочу зазначити, що між мною та чоловіком прийшло скоро до узгодження нашої підпільної роботи. Деколи тяжко було визначити, що він робив, а що робила я. Бо в усьому, що він робив, була і моя участь, в тому, що я робила, була його участь»⁴³.

У 1930-х рр. головними осередками формування кадрів ОУН у краї були Мукачівська торговельна академія, Ужгородська гімназія та учительська семінарія, Берегівська та Хустська гімназії, «Просвіта» та «Пласт». Про роль останнього згадував Ю. Химинець: «У нашій виховній роботі серед юнацтва ОУН багато допоміг український Пласт. Практично Пласт був передшкіллям юнацтва ОУН і виникав майже при кожній українській середній школі Закарпаття»⁴⁴.

В середовищі керівництва ОУН не існувало єдиного погляду відносно тактики, методів та форм діяльності ОУН на території Підкарпатській Русі, а також ставлення Проводу до чехословацької влади. Суперечки з цього питання точились між представниками ПУН та КЕ ОУН на ЗУЗ на Берлінській конференції (3—6 червня 1933 р.). Як згадував Є. Врецьона-‘Волянський’, під час конференції крайовики висували звинувачення на адресу референта пропаганди ПУНу В. Мартинця, який, мовляв, «живе в Празі, і цей факт править за причину опортунізму ОУН на Закарпатті». Вимагаючи радикалізації діяльності організації на Підкарпатській Русі, представники краю аргументували свою позицію тим, що ЧСР є окупантом частини української етнічної території. На захист Д. Андрієвського та В. Мартинця виступив сам Є. Коновалець, який переконував крайовиків у тому, що «нерозумно вести війну на всі фронти». Голова Проводу ОУН підкреслював, що «Чехословаччина — це окремий випадок» і «ОУН на Закарпатті має два завдання: перше — прискішення процесу національного усвідомлення українського населення, друге — втримання лінії зв'язку через Карпати на західноукраїнські землі під Польщею».

⁴³ Химинець Ю. *Тернистий шлях до України*. — Ужгород, 1996. — С. 361—362.

⁴⁴ Там само. — С. 85.

Для реалізації цих завдань необхідно було добитись нейтрального ставлення Праги до діяльності ОУН. Є. Коновалець вважав, що питання українських етнічних територій Чехословаччини та Румунії буде вирішене самостійною Українською державою шляхом мирних переговорів з цими країнами⁴⁵. У справі Підкарпатської Русі Берлінська конференція постановила в найближчому часі посилити організаційну роботу ОУН на терені Закарпаття, беручи до уваги особливі місцеві умови та стан національної свідомості населення⁴⁶.

Така позиція голови Проводу ОУН відносно завдань, форм та методів діяльності організації на Підкарпатській Русі знайшла підтримку і серед інших членів ПУНу. Зокрема, в одному з листів до полковника Є. Коновальця від 20 травня 1934 р. представник ОУН в Італії Євген Онацький писав: «Уважаю, що було б злочином, коли б ми виступали там (на Закарпатті — О. П.) заскоро та примусили тим чехословацьку владу до суворих репресій. Український рух там ще занадто молодий, — він вимагає ще нормального зросту. Нашими головними ворогами залишаються СССР та Польща, і на них ми повинні концентрувати всі наші зусилля, готуючи з Закарпаття наше культурне запілля»⁴⁷.

Керівник легального сектору ОУН Закарпаття С. Росоха згадував про різницю підходів у розбудові організаційної мережі ОУН на території краю між представником ПУНу Я. Барановським та місцевими активістами: «Йому [Ярославу Барановському — О.П.] коштувало великих труднощів, щоб переконати більшість закарпатських націоналістів у необхідності створення підпільної організації. Закарпатці, проживаючи у вільних умовах демократичної республіки, могли проводити свою роботу та вести боротьбу за свої політичні права явно та легально»⁴⁸.

В аспекті досліджуваної проблеми варто зупинитись на заходах, що їх здійснила КЕ ОУН на Закарпатті в 1930-х рр. для

⁴⁵ Врецьона Є. *Мої зустрічі з полковником // Євген Коновалець та його доба.* — Мюнхен, 1974. — С. 480.

⁴⁶ Онацький Є. *У вічному місті. Т. 3. Записки українського журналіста. 1933 рік.* — Торонто: Новий Шлях, 1985. — С. 250.

⁴⁷ Онацький Є. *У вічному місті. Т. 4. Записки українського журналіста. 1934 рік.* — Торонто: Новий Шлях, 1989. — С. 175.

⁴⁸ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 377. — Арк. 21—22.

реалізації поставлених перед нею завдань. Велике значення для виховання молоді в соборницькому дусі мали з'їзди «народовецької» молоді. Про перший ужгородський з'їзд йшлося вище.

Інформацію про діяльність ОУН в краї на початку 1930-х рр. та про підготовку нею II «народовецького» з'їзду молоді містить лист галичанина Петра Вигнанського, колишнього члена Легії Українських Націоналістів, уповноваженого ПУНу в справах Закарпаття до полковника Є. Коновальця від 16 квітня 1934 р. з відповідним звітом про роботу організації. Автор повідомляв: «Національний рух на Закарпатті просякає всі верстви українського населення. Треба тільки цей рух оформити й дати йому напрямні, що впливали б із відповідних до сучасної хвилі засад організації. Коротко — треба створити осередок, який підніс би наше національне життя з мовного й партійного хаосу, а поставив би добро нації понад усе, надав нашому національному (“народовецькому”) рухові, крім ідеологічних підстав, і певні практичні напрямні». П. Вигнанський інформував полковника про створення 1 квітня 1934 р. у Мукачеві «Народовецького союзу»: «Вже, може, від року говориться всюди на Закарпатті, що треба скликати в літі з'їзд молоді. Говорять це однаково партійні та безпартійні (...) Тому в порозумінні з союзом Закарпатських Українських Студентів обрано організаційний комітет, завданням якого буде організувати з'їзд молоді, що відбудеться 1 липня ц. р. в Мукачеві». Автор просив Є. Коновальця надати відповідні вказівки щодо організації та проведення з'їзду. У листі вказувалось на потребу відкриття в Мукачеві книгарні та бібліотеки, за допомогою яких «Народовецький союз» міг би поширювати україномовну літературу серед місцевого населення, замовляти книжки з-за кордону. Щодо видавничої діяльності легального сектору КЕ ОУН З повідомлялось: «Часопис “Пробоем” у нас масово розходитьсЯ (...) Починаючи з квітня, має виходити, як прилога до “Пробоем” т. зв. “Народовець” (“Націоналіст”) для підготовки з'їзду молоді»⁴⁹.

Другий з'їзд «народовецької» молоді відбувся 1 липня 1934 р. у Мукачеві за ініціативою підпільного сектору ОУН краю. До організаційного комітету на чолі з Ю. Химинцем увійшли

⁴⁹ Онацький Є. У вічному місті. Т. 4. Записки українського журналіста. 1934 рік. — Торонто: Новий Шлях, 1989. — С. 156—158.

д-р Ю. Шпилька, д-р С. Росоха, д-р Л. Канюга, інж. Бора, Є. Кузьмівна, І. Гірна та д-р Івановчик. У з'їзді взяло участь понад 10 тис. представників молоді з усієї Підкарпатської Русі. Учасники з'їзду пішли походом до мукачівського театру, де, всупереч забороні празького Міністерства внутрішніх справ, під синьо-жовтим прапором було проведено маніфестацію і прийнято постанову: «Закарпаття на сьогодні належить до Чехословаччини, однак українська молодь Закарпаття не вважається ані на один момент прилучити Закарпаття до Українського Материка — Київ-Львів, оскільки така можливість настане»⁵⁰. На з'їзді виступали М. Бандусяк, І. Роман, М. Вайда, І. Копач, П. Белів і С. Росоха. Молодь, за свідченням С. Росохи, заявила: «Ми українці і будемо боротись вже не за автономні права карпатських українців, але за національні та політичні права всього українського народу»⁵¹.

Резолюції з'їзду, що були опубліковані напередодні заходу, стали своєрідною програмою діяльності крайової ОУН, відображаючи найгостріші проблеми суспільно-політичного розвитку краю в межах першої Чехословацької республіки. Структурно вони поділялись на загальні, політичні, соціально-економічні, культурні та фізично-виховні. Аналіз резолюцій засвідчує еволюцію ідеології та програмних засад закарпатського молодіжного руху, що перебував під впливом ОУН.

У загальних резолюціях вказувалось «на зростання визвольної ідеології та чинної боротьби на українських землях за досягнення найвищого національного ідеалу», засуджувалась політика Праги, яка після 15 років прийнятих на себе міжнародних зобов'язань так і не надала автономію краю, вимагалось приєднання до Підкарпатської Русі території Східної Прящівщини з 200 тис. українського населення, оголошувалось, що єдиним господарем на Підкарпатті є український народ.

У політичних постановках з'їзд закликав молодь стати на бік ідеології українського націоналізму та плекати в собі «дух боротьби, динамізму, активності та агресії», висунув гасло орієнтації на власні сили та засудив політику Радянського Союзу, Польщі та

⁵⁰ Химинець Ю. *Тернистий шлях до України*. — Ужгород, 1996. — С. 232, 314.

⁵¹ Росоха С. *Події та люди на моєму життєвому шляху: Спомини*. — Торонто; Ужгород: «Мистецька лінія», 2001. — С. 51.

Румунії супроти українського населення. У документі констатовалось, що представники краю в чехословацькому парламенті та органах місцевого самоуправління не захищають належним чином інтересів українського населення Підкарпатської Русі, закликалось обирати тих осіб, які боротимуться за права українців в межах ЧСР, виголошувалась ідея створення політичної організації, яка б вела незалежну українську політику в Чехословаччині. З'їзд вимагав забезпечення права українців на використання національних символів у побуті, введення української мови як урядової на території всієї Підкарпатської Русі, призначення на адміністративні посади в краї українців замість представників інших націй (головним чином чехів).

У соціально-економічних резолюціях висувалась вимога зниження податків, надання допомоги бідному населенню, проведення парцеляції великої земельної власності на користь малоземельного та безземельного селянства, створення додаткових робочих місць. Водночас закликалось до розбудови системи національної кооперації усіх видів, до боротьби з іноземною економічною монополією та чужоземним визиском місцевого населення, створення приватних українських підприємств, розвитку національної торгівлі, оскільки «остаточне соціальне та економічне визволення буде здійснено самим українським народом».

Великий блок був присвячений культурним вимогам: запровадження уніфікованої української граматики у шкільних освітніх закладах, розширення мережі початкових та середніх шкіл, відкриття гімназій, горожанських та спеціальних шкіл, заснування українського університету в Ужгороді, перенесення сюди Українського Вільного Університету з Праги, українізацію педагогічного колективу навчальних закладів. Фізично-виховні резолюції закликали молодь активно займатись спортом і боротись з алкоголізмом та наркотиками⁵².

Документи, прийняті на з'їзді, зафіксували перехід «народовецького руху» Підкарпатської Русі від культурництва до запровадження чіткої політичної платформи з орієнтацією на боротьбу

⁵² Пробоєм. — 1934. — Ч. 7. — С. 100—103; Стилос проти стилетів: Карпатська Україна у журналі «Пробоєм» (1934—1943). — Ужгород: Гражда, 2009. — С. 120—128.

за надання автономних прав краю у складі Чехословацької республіки та відстоювання українського характеру його розвитку. Водночас політичні вимоги ОУН, зафіксовані у резолюціях мукачівського з'їзду, не виходили далеко поза межі чехословацької конституції та міжнародних договорів, які визначали правовий статус Підкарпатської Русі у складі ЧСР у повоєнний період. Саме у цьому полягає глибинна відмінність від форм та методів діяльності ОУН на західноукраїнських землях під владою Польщі та на підконтрольній чехословацькій владі території Закарпаття. Легальність вимог «народовців» виходила насамперед із конституційних основ першої Чехословацької республіки та її міжнародних зобов'язань.

Як згадував С. Росоха про «законний» характер діяльності ОУН на Підкарпатській Русі, «КЕ ОУН хоча й існувала в Закарпатті, але вона ніколи не проявляла себе так, як в Галичині. Вона була в Закарпатті більше ідейним явищем, підготовленим на “гірші часи”. Закарпатські націоналісти і далі проводили свою активну просвітницьку роботу серед українського населення та політичну боротьбу явним і легальним способом. Звичайно ця робота велась через “Пласт” та різні гуртки серед шкільної молоді, а також через існуючі в той час на Закарпатті політичні партії»⁵³.

Однак спроба легалізації ОУН на Закарпатті через створення в ході підготовки до мукачівського з'їзду у квітні 1934 р. «Народовецького союзу» не увінчалась успіхом з огляду на відмову чехословацького Міністерства внутрішніх справ у затвердженні його статуту. Незважаючи на це, легальний сектор крайової ОУН знайшов вихід у створенні напівлегальних гуртків «пробоевиків» зі складу читачів та прихильників журналу «Пробоем». До їхніх завдань входили організація молодіжного активу для подальшого його залучення до політичної роботи, допомога у поширенні журналу серед населення Підкарпатської Русі, виховання членів гуртків у дусі українського націоналізму⁵⁴.

У 1936 р. під керівництвом С. Росохи як голови Союзу підкарпатських українських студентів відбувся Перший студентський з'їзд в Ужгороді, що, за словами організатора, «заманіфестував

⁵³ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 377. — Арк. 22.

⁵⁴ Там само. — Арк. 21.

силу молодій закарпатській інтелігенції, проїняту націоналістичним духом, яка не буде служити чужим інтересам, а буде всецільо працювати для свого українського народу на всіх його землях. Студентський з'їзд розбурхав не тільки студентство, але також всю молодь та населення Закарпаття»⁵⁵.

У 1937 р. закарпатські націоналісти при допомозі монахів греко-католицького чину Василіан організували святкування з нагоди 900-ліття від проголошення Матері Божої Діви Марії покровителькою України, поширюючи медалики з написом «Царице Україно, об'єднай та визволи нас». Ці святкування викликали невдоволення з боку чехословацької влади, яка провела арешти в середовищі ОУН⁵⁶.

У вересні того ж року підпільний сектор ОУН з допомогою учнівського активу провів шкільну акцію, яка була спрямована проти спроби примусового введення за підтримки чехословацького Міністерства шкільництва московфільських підручників в українських школах краю. По селах пройшли організовані крайовою ОУН шкільні страйки, які закінчились майже повсюдно перемогою української книги⁵⁷.

Безперечно, легальний сектор крайової ОУН досягнув помітних позитивних результатів у культурно-освітній сфері та розвитку молодіжного руху на Підкарпатській Русі у 1930-х рр., однак дещо ідеалістичною та завищеною виглядає оцінка цих успіхів, висловлена С. Росохою на сторінках журналу «Пробоем» у травні 1938 р. у статті «Ми непереможні!»: «Дійсно ми непереможні, бо маємо за собою всю молодь Закарпаття: від селянської аж до високошкільної, молодь ідейну, молодь працювиту, молодь, що не заломлюється й під найсильнішими ударами ворогів українського народу (...), молодь, що стала на службу ідеї, яку віками викохував український нарід. Тому ця ідея — ідея українського націоналізму — вічна, непереможна й непоборна, як і сам Український нарід — а зараз є смертельною зброєю проти ворогів»⁵⁸.

⁵⁵ Росоха С. Події та люди на моєму життєвому шляху: Спомини. — Торонто; Ужгород: Мистецька лінія, 2001. — С. 55-56.

⁵⁶ ДАЗО. — Ф. 2. — Оп. 2. — Спр. 598. — Арк. 204.

⁵⁷ Росоха С. Народження держави // Заповіт Срібної землі. Карпатська Україна в боротьбі за незалежність. — Львів: Світ, 2001. — С. 20.

⁵⁸ Пробоем. — Прага, 1938. — Ч. 5.

Щодо іншого призначення крайової ОУН — зв'язкового, то за посередництва Ю. Химинця, Івана Кедюлича, Дмитра Климпуша та Володимира Забавського утримувався організаційний зв'язок між КЕ ОУН на ЗУЗ та закордонним проводом ОУН на еміграції. Зокрема, наприкінці липня — на початку серпня 1932 р. до Праги на спільну конференцію ПУНу та членів КЕ ОУН на ЗУЗ (т. зв. «Віденську конференцію») крайовий провідник ОУН на ЗУЗ Богдан Кордюк-‘Новий’, ‘Дік’, його тодішній заступник Степан Бандера-‘Лис’, ‘Сірий’, ‘Баба’ та політично-ідеологічний референт Володимир Янів-‘Янкель’ добирались через Карпати у с. Ясіня на Підкарпатській Русі, де на чехословацькому кордоні їх зустрів адміністратор «Розбудови нації» В. Забавський, який перевів крайових керівників до Великого Бичкова, звідки потягом вони дістались до Праги⁵⁹. Цією ж лінією через Закарпаття у Галичину транспортувався офіційний друкований орган ПУНу — журнал «Розбудова нації».

Від 1934 р. квартира керівника підпільного сектору крайової ОУН Юліана Химинця в Мукачеві стала осередком періодичних зустрічей членів ПУНу з крайовиками. Зокрема, у серпні 1934 р. до Ю. Химинця приїжджали Я. Барановський та О. Ольжич, щоб зустрітись з Григорієм Мацейком — виконавцем атентату на міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького (15 червня 1934 р.), який переховувався у братів Климпушів в с. Ясіня на Гуцульщині. У 1935 р. Мукачеве відвідав крайовий провідник ОУН на ЗУЗ Лев Ребет для зустрічі з представниками ПУНу Я. Барановським та Анною Чемеринською. До Мукачєвого у 1936 р. також навідувались Олекса Гасин-‘Лицар’, Ярослав Стецько-‘Карбович’, Іван Борковський та Юрко Костів⁶⁰.

Діяльність УВО та ОУН в Чехословаччині, зокрема на території Підкарпатської Русі, була об’єктом пильної уваги з боку чехословацьких органів безпеки, які намагались відслідковувати ситуацію в середовищі української еміграції. Поліційна дирекція у Празі від кінця 1920-х рр. регулярно надсилала свої аналітичні зведення про діяльність ОУН на терені республіки на адресу чехословацького уряду (Міністерства внутрішніх справ, Міністерства закор-

⁵⁹ Янів В. Зустріч з полк. Євгеном Коновальцем на тлі настроїв доби // Євген Коновалець та його доба. — Мюнхен, 1974. — С. 452—453.

⁶⁰ Химинець Ю. Тернистий шлях до України. — Ужгород, 1996. — С. 86, 232—233.

донних справ, Міністерства оборони) та поліцейних дирекцій у Кошицях та Ужгороді. Аналітичні документи чехословацької поліції розкривають проблему ставлення офіційної Праги до ОУН та загроз, пов'язаних з її діяльністю на території республіки.

Зокрема, у повідомленні начальника чехословацької поліції доктора Допейші на адресу президії земського уряду у Празі від 31 лютого 1935 р. про діяльність ОУН зазначалось: «Організація Українських Націоналістів на чолі з Коновальцем є ворогом ЧСР, так як в її плани входить створення Великої України з відривом від Чехословаччини Підкарпатської Русі та східної частини Словаччини [Пряшівщини — О.П.]»; «її [ОУН] діяльність на Підкарпатській Русі досягла останнім часом значного успіху і її вплив значною мірою посилюється в середовищі підкарпатської молоді, головним чином студентської». Окремі члени «Просвіти» на Підкарпатській Русі одночасно були членами ОУН. У документі зазначалось, що головним пропагандистом українського націоналізму на терені Закарпаття є редактор журналу «Пробоем» С. Росоха. За даними чеських інформаторів, організаційна мережа в краї не була підпорядкована пражському осередку ОУН, а її діяльність носила більш самостійний характер, увага була зосереджена на національному та ідеологічному вихованні молодого покоління⁶¹.

У донесенні чехословацького поліцейного управління в Ужгороді від 30 лютого 1935 р. зазначалось, що на Підкарпатській Русі ОУН перебувала в меншості і без матеріальної допомоги з-за кордону була не здатна до масштабної діяльності. Метою ОУН на Підкарпатській Русі є очиститись від ненадійних українських напрямків, які продались різним політичним партіям в ЧСР, та побудувати єдиний національний фронт, на чолі якого стояли б молоді та енергійні керівники, ідеалісти, адепти ідеї самостійної України. У документі зазначалось: «До теперішнього часу не було встановлено, щоб члени ОУН проводили свою діяльність на терені Підкарпатської Русі та Східної Словаччини проти ЧСР. Однак потрібно їм приділяти особливу увагу, особливо в тому разі, коли б вони підпали під вплив Берліна та Коновальця»⁶².

⁶¹ ДАЗО. — Ф. 2. — Оп. 1. — Спр. 309. — Арк. 46—47; ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 398. — Т. 25. — Арк. 203—210.

⁶² ДАЗО. — Ф. 2. — Оп. 1. — Спр. 309. — Арк. 43; ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 398. — Т. 25. — Арк. 229.

Від початку 1930-х рр. проблема українського національного відродження на Підкарпатській Русі стала об'єктом пильної уваги з боку представника ПУНу в Італії професора Є. Онацького. Матеріали його публіцистики та листування становлять цінне джерело для реконструкції поглядів провідних членів ПУНу на проблему Підкарпатської Русі. Особливу увагу професора привернули церковні питання на Закарпатті. Зокрема, в одному зі своїх листів від 26 березня 1932 р. до Луки Мишуги він, повідомляючи про переобрання на посаду ужгородського єпископа замість Петра Гебея активного українофіла Олександра Стойки, стверджував, що «його призначення матиме своє значення в нашій боротьбі за національне самовизначення Підкарпаття, яке при сучасних умовах може відіграти для нас колосальну роль справжньої бази для організації наших національних сил»⁶³.

Підсумовуючи загальний огляд розвитку національного руху на всіх українських землях у листі до Володимира Кедровського від 14 листопада 1932 р., Є. Онацький писав: «При такому нашому настановленні самий розподіл України на чотири частини ми зможемо повернути нам на користь, бо тим часом як на Великій Україні і під Польщею ми, без сумніву, ідемо знову назад, траїмо позиції, — то, наприклад, на Підкарпатті ростемо з несканованою швидкістю. І, як це не смішно, я починаю іноді думати, що Підкарпаття може відіграти роль нашого П'ємонту»⁶⁴.

Водночас у листі до Є. Коновальця від 8 лютого 1933 р. Є. Онацький звертав увагу на можливість виникнення у майбутньому українсько-угорського конфлікту через проблему Закарпаття: «На ревізіоністичному фронті саме мадярсько-закарпатське питання буде для нас найбільш загрозливим»⁶⁵. При цьому автор займав чітку соборницьку позицію, принципово виступаючи за приєднання території краю до майбутньої української держави⁶⁶. Підсумовуючи огляд проблеми Підкарпатської Русі в контексті розвитку українського визвольного руху, в одній із своїх записок за 22 грудня 1933 р. Є. Онацький писав: «Таким чином, справу Підкарпатської

⁶³ Онацький Є. *У вічному місті. Т. 2. Записки українського журналіста. Роки 1931—1932.* — Торонто: «Новий шлях», 1981. — С. 344.

⁶⁴ Там само. — С. 584.

⁶⁵ Там само. — С. 59.

⁶⁶ Там само. — С. 123.

України поставлено на порядок денний перед усіма державами світу, і українські патріоти повинні тепер докласти зусиль, щоб її було вирішено відповідно до інтересів українського народу. Треба посилити працю над освідомленням населення Підкарпатської України; треба поширювати в ньому почування його національної спорідненості з усім українським народом. При теперішньому стані речей Підкарпатська Україна зможе відіграти чималу роль в загальному відродженні української нації»⁶⁷.

У листопаді 1937 р. Є. Коновалець скликав нараду (так звану «Мюнхенську конференцію») ПУНу стосовно подальшої політики ОУН на території Закарпаття, у якій взяли участь Р. Ярій, Я. Барановський, підполковник Володимир Колосовський, Михайло Селешко, Володимир Стахів, Орест Чемеринський, С. Давидович. Вважаючи, що цей регіон у майбутньому зможе відіграти вагомий політичний та військово-стратегічний роль у визвольній боротьбі проти Польщі та СРСР, провідник ОУН запропонував створити окремий штаб ПУНу у Закарпатті. Структура утвореного у Відні в лютому 1938 р. штабу об'єднувала два профільюючі сектори: політичний, до якого належали: Р. Ярій-«Карпат», «Консул», «Сотник», що відповідав за зовнішню політику, Я. Барановський-«Борис», М. Сціборський-«Органський», О. Сенік-«Канцлер» — займались організаційними справами та внутрішньою політикою, О. Чемеринський-«Оршан», який завідував пресою та інформаційною діяльністю; військовий сектор об'єднував полковника Михайла Колодзінського-«Генерала», «Гузаря», генерала М. Капустянського-«Низолу», «Степовика», генерала Віктора Курмановича-«Торка», полковника Романа Сушка-«Сича», «Кіндрата», підполковника В. Колосовського⁶⁸.

Навесні 1938 р. діяльність членів штабу під загальним керівництвом Є. Коновальця обмежилась різнобічним вивченням проблеми Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини, чому було присвячено декілька оглядових та аналітичних праць.

⁶⁷ Онацький Є. *У вічному місті. Т. 3. Записки українського журналіста. 1933 рік.* — Торонто: «Новий шлях», 1985. — С. 475.

⁶⁸ Стахів В. П. *Почалося в Ужгороді, а закінчилося в Мармароському Сиготі. Декілька фрагментів подій з новішої історії Закарпаття з приводу 15-річчя постанови держави Карпатська Україна // Вісті.* — Мюнхен, 1954. — Ч. 11—12 (49—50). — С. 7—10; Мірчук П. *Нарис історії ОУН..* — С. 549.

Влітку 1938 р. у Парижі заходами військового штабу ПУНУ було видруковано брошуру «Закарпаття». Її автор Орест Чемеринський-‘Ярослав Оршан’ поставив собі за мету подати вичерпний нарис соціально-політичної історії краю, розглянути його в контексті загальної європейської політики, приділити увагу ролі Закарпаття у всеукраїнському визвольному русі та представити ймовірні плани ОУН в регіоні. Автор стверджував: «Перша небезпека, що грозила, грозить і далі Закарпаттю: стати предметом порозумінь між якимись державами, і на підставі цього порозуміння впасти жертвою чи то збройної, чи то мирної окупації новим займанцем. Друга небезпека лежить у тому, що між українцями, чи то Закарпаття, чи то поза ним — можуть знайтись сили, що будуть готові за продати Закарпаття якій-небудь чужій силі. Як приклад такої можливості можна навести “будапештський акт” гетьмана Скоропадського, який за невелику суму обіцяних грошей підписав в 1929 р. в Будапешті договір, яким зрікся Закарпаття на користь Угорщини»⁶⁹. Вирішення політичної проблеми Закарпаття О. Чемеринський вбачав у рамках розв’язання майбутнього всієї України. «Першим практичним висновком буде створення тут політичної сили — в протиставленні до всіх агентур Праги, Будапешту, Москви й Варшави, які діють на Закарпатті. Цим агентурам мусить бути виповіджена найіррішучіша війна в ім’я власних ідеалів: великих, ясних[,] захоплюючих, в ім’я ідеалів революційних, що мобілізують до боротьби за УССД»⁷⁰. Автор брошури вважав, що Чехія, Словаччина, Закарпатська Україна повинні існувати як самостійні держави, уклавши пакт добросусідства (приязні). Закарпаття мало б стати зав’язком Української державності, приймаючи до себе значну частину української політичної еміграції з різних країн Європи. Завдяки інвестиціям капіталу української еміграції Закарпаття долучиться у сферу світового господарського процесу⁷¹. Щодо позиції ОУН у майбутньому політичному житті краю Орест Чемеринський зазначав: «Закарпаття може орієнтуватись тільки на ту єдину соборну, понадпартійну силу української дійсності, якою є організований

⁶⁹ Оршан [Чемеринський О.]. *Закарпаття*. — Париж, 1938. — С. 22.

⁷⁰ Там само. — С. 24.

⁷¹ Там само. — С. 26—28.

український націоналізм. В тісному зв'язку з ним і стосуються організацій методи. Закарпаття виробить собі певну особливу їх надбудову. Ця надбудова буде пристосована до сьогоднішніх умов боротьби на Закарпатті»⁷².

Зважаючи на військово-політичну орієнтацію ОУН на Німеччину в 1930-х рр. як на потенційного союзника у майбутній визвольній боротьбі, ця брошура (видана німецькою мовою) була зорієнтована на вищі політичні та військові кола Третього Райху. Її видання мало на меті привернути увагу європейських кіл до української проблеми в контексті питання Підкарпатської Русі. У своїй брошурі Чемеринський вказував: «В момент успішного завершення змагань судейських німців, вся Ч[ехо]С[ловацька] Р[еспубліка] незвичайно захитається й чеська національна думка стане на вирішальній історичній точці. Саме в цей критичний момент Закарпаття зможе підперти активно й зреалізувати свою ідею [...] Така розв'язка чехословацької проблеми посприє постанову спільних мадярсько-польських кордонів, що вело б, напевно, до захитання рівноваги в середній Європі. До цього, зокрема, не допустила б ніколи Німеччина»⁷³.

Брошура Чемеринського стала основою для підготовки влітку 1938 р. закордонним проводом ОУН «Платформи Закарпаття» із десяти пунктів як програми діяльності ОУН на Підкарпатській Русі. Згодом вона також була прийнята закордонною делегацією Карпатської України як основа для подальшого плану дії в дипломатичній діяльності⁷⁴. На думку члена ПУНу генерала М. Капустянського-‘Низоли’, Чехословаччина разом із Карпатською Україною посідала ключові позиції на Сході Європи і творила своїм геополітичним розташуванням та значним стратегічно-економічним потенціалом безпосередню загрозу для Німеччини та перепону для її подальшого воєнного походу на Схід. Вона була зручним плацдармом для радянських та антантівських армій і авіації⁷⁵.

⁷² Оршан [Чемеринський О.]. *Закарпаття*. — Париж, 1938. — С. 30.

⁷³ Там само. — С. 26—27.

⁷⁴ Химинець Ю. *Тернистий шлях до України*. — Ужгород, 1996. — С. 240.

⁷⁵ Вегеш М. *Сторінки історії ОУН—УПА в Закарпатті (1929—1939) // Сучасність*. — 2001. — № 2. — С. 89.

У рамках роботи військового штабу ПУНУ 11 квітня 1938 р. полковник М. Колодзінський завершив роботу над своїм дослідженням «Воєнне значення та стратегічне положення Закарпаття». У ньому він виклав основні ймовірні напрямки діяльності ОУН та майбутній розвиток подій. Автор наголошував на природно-географічному потенціалі та вигідному геополітичному розташуванні Закарпаття для стратегічної оборони всієї України. Увагу читачів він акцентував на думці, що тільки сильно фортифіковані Карпати зможуть втримати ворожий наступ як з півдня, так зі заходу. За короткий час можна було б перетворити Закарпаття у природний плацдарм-фортецю, своєрідну лінію Маннергейма перед наступом будь-яких ворожих армій. Особливу роль автор відводив Лемківщині, яка завдяки цьому могла стати захисним бар'єром проти Польщі⁷⁶. М. Колодзінський був одним із найкращих військових теоретиків в активі ОУН і користувався особистою довірою Є. Коновальця.

Однак після трагічної загибелі Є. Коновальця 23 травня 1938 р. у Роттердамі діяльність військового штабу ПУНУ у справах Закарпаття була по суті згорнута. Розробкою подальших планів діяльності ОУН в краї на випадок розпаду Чехословаччини займалися тільки окремі спеціалісти закордонного проводу ОУН.

Таким чином, у міжвоєнний період місце Підкарпатської Русі у визвольних планах Є. Коновальця та членів ПУНУ пройшло певну еволюцію від уявлення про другорядну запільну базу та проміжний зв'язковий пункт до формування концепції Закарпаття як українського П'ємонту, передового плацдарму для відбудови незалежної Української держави. Аналізуючи особливості розгортання націоналістичної мережі на терені краю у міжвоєнний період, слід зазначити, що на відмінну від діяльності ОУН в Галичині та на Волині, де вона набула характеру підпільної революційно-бойової організації, на Закарпатті крайова ОУН зберігала легальні форми своєї діяльності і була більше політично-ідеологічною організацією. З одного боку, це пояснюється тим, що від моменту зародження ОУН терен Закарпаття відносився до сфери впливу

⁷⁶ Бурун. *Воєнне значення й стратегічне положення Закарпаття // Війна й техніка. Воєнно-науковий збірник.* — Б. м. в., 1938. — С. 34—48; *Burun. Die strategische Sage der Karpathen-Ukraine und ihre Bedeutung im Kriegsfall // Karpathen-Ukraine.* — New York: Ukrainian Press Service, 1938. — S. 54—67.

ПУНу, а не КЕ ОУН на ЗУЗ. Політика першого на чолі з Є. Коновальцем дотримувалась лінії, спрямованої на запобігання конфліктів з Прагою для здобуття нейтрального ставлення останньої до українського визвольного руху. Іншою вагомою причиною була наявність широких конституційно забезпечених прав для розвитку національних меншин у складі Чехословаччини, збереження демократичного устрою республіки у міжвоєнний період.

Враховуючи відносно сприятливі умови для своєї активності, ОУН на території краю намагалась перебрати на себе роль організатора молодіжного руху та провідника національного відродження закарпатських українців. Значною мірою діяльність крайової ОУН обмежувалась культурно-просвітницькою ділянкою і була спрямована проти москвофільства та комунофільства. Структура організаційної мережі ОУН, незважаючи на заходи закордонного проводу та впливи Галичини, тут не набула чітко окреслених форм. На території Підкарпатської Русі існували лише окремі законспіровані пункти у вигляді підпільного сектору ОУН на чолі з Ю. Химинцем для утримування посередницького зв'язку між крайовою організацією на західноукраїнських землях та закордонним проводом ОУН і легальні члени ОУН із завданням національно-культурної роботи — пропагандистський сектор на чолі з С. Росохою. Застосування особливих заходів безпеки та методів конспірації не стало життєво необхідним для існування крайового проводу ОУН в умовах демократичної Чехословаччини, а його члени навіть не застосовували організаційних псевд.

Водночас, будучи активним учасником суспільно-політичних процесів на Підкарпатській Русі у 1930-х рр., крайова ОУН залишалась поза рамками чехословацької партійно-політичної системи, здійснюючи свій вплив на розвиток національного руху в краї завуальовано та опосередковано через легальні установи та організацій. Таким чином, ОУН намагалась стояти понад різноманітністю політичних партій, які були створенні у міжвоєнний період на території Підкарпатської Русі (загалом 32), виконуючи суспільно-організуючу функцію та ідейний вплив на молодь.

Роль Є. Коновальця у розгортанні націоналістичної мережі на території Закарпаття у міжвоєнний період була визначальною. Саме його концепція «мирних» відносин з Прагою стала передумовою для широкого проникнення ОУН у молодіжне середовище

Закарпаття, утвердження в її діяльності на території краю засад «легалізму» та відмови від бойових акцій, а пріоритет національно-культурної та просвітницької діяльності серед населення багато в чому сприяв процесам національного відродження закарпатських українців. Саме Є. Коновалець задовго до подій Карпатської України став провісником «закарпатського буревію» 1938—1939 рр., від 1937 р. зробивши ставку на Закарпаття у подальшій визвольній стратегії українського націоналістичного руху. Трагічна загибель від рук співробітника НКВД П. Судоплатова 23 травня 1938 р. перервала далекоглядні плани провідника ОУН у цьому напрямку.